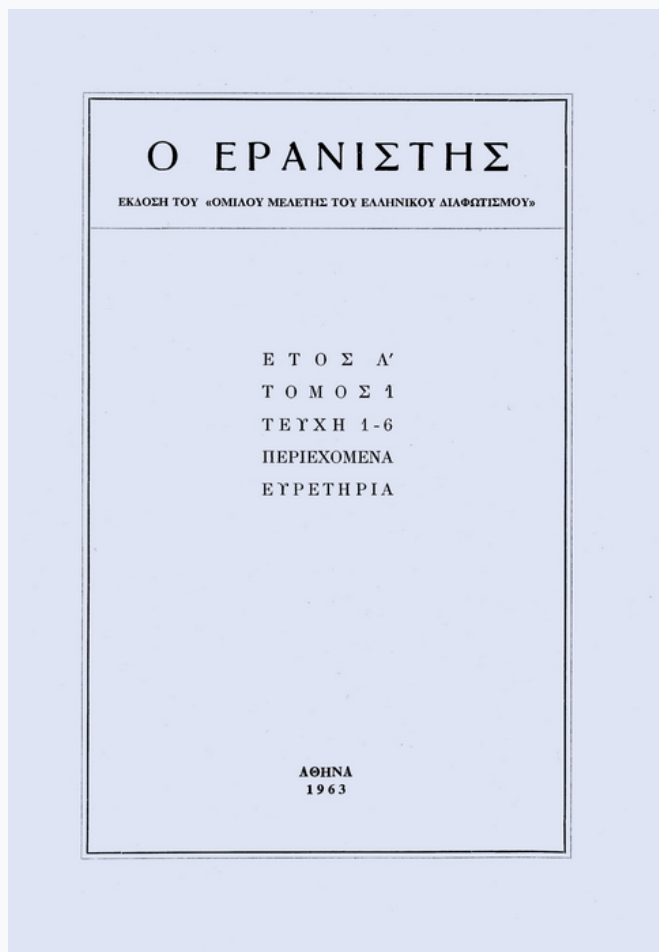

The Gleaner

Vol 1 (1963)

Η φιλία Κοραή – Villoison και τα προβλήματά της.
Β΄

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.9622](https://doi.org/10.12681/er.9622)

Copyright © 2016, Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2016). Η φιλία Κοραή – Villoison και τα προβλήματά της. Β΄. *The Gleaner*, 1, 191-210.
<https://doi.org/10.12681/er.9622>

Η ΦΙΛΙΑ ΚΟΡΑΗ - VILLOISON

καὶ τὰ προβλήματα τῆς

Β'*

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1792, ἐξανασμένος ἀπὸ οἰκογενειακὲς ὑποθέσεις—ὄχι καὶ χωρὶς ἔγνοια γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀσφάλεια—ὁ Villoison θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Παρίσι. Στὴν Ὁρλεάνη, τόπο τῆς αὐτοεξορίας του, θὰ παραμείνῃ περισσότερο ἀπὸ ἑξὶ χρόνια. Δὲν ἄλλαξε ὥστόσο τίς συνήθειές του καὶ δὲν ἔχασε σὲ καμμιά στιγμή τὴν ἐπαφὴ μὲ τοὺς φίλους του. Ὁ Κοραῆς ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀλληλογραφεῖ κανονικὰ μαζί του ὡς τὴν ἀνοίξῃ τοῦ 1793. Τὰ γράμματα τῆς περιόδου αὐτῆς, ὅσα τουλάχιστο ἔχουν σωθῇ, καθρεφτίζουν τὴν ἀμοιβαία συμπάθεια καὶ τὴν οἰκειότητα ποὺ διέκρινε ἴσαμε τότε τίς σχέσεις τους¹. Αἰγίους μῆνες ἀργότερα σημειώθηκε ἀπροσδόκητα ἡ ρήξη.

Βρισκόταν ἀκόμη στὸ Παρίσι ὁ Κοραῆς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1793, ὅταν γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρουμε, μεταχειρίσθηκε γλῶσσα σκληρὴ γιὰ τὸν Villoison. Μιὰ «étrange» ἐπιστολὴ τοῦ τελευταίου, ποὺ θύμησε στὸν Κοραῆ κάποιες συζητήσεις τοὺς «qui m'avoient», καθὼς ἰσχυρίζεται, «toujours navré le cœur»², ἀναστάτωσε τόσο τὴν εὐαισθησία τοῦ χιώτη σοφοῦ, ὥστε ἔθεσε σὲ δεινὴ δοκιμασία τὴν ἴδια τὴν φιλία τους. Ὁ Κοραῆς σ' ἓνα βίαιο ξέσπασμα ὀργῆς καὶ πικρίας δὲν θὰ ἀρνηθῇ τίς εὐεργεσίες ποὺ δέχθηκε ἀπὸ τὸν Villoison, θὰ καταγγεῖλῃ ὅμως μὲ πάθος τὴν ἀνειλικρίνεια καὶ τὴν ρηχότητα τῶν συναισθημάτων τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ. «Son amitié pour moi», ἐκμυστηρευόταν στὸν Chardon de la Rochette, «n'est que matérielle, passez-moi cette expression ; il n'en a jamais connu la partie mora-

(* Συνέχεια ἀπὸ τὸ τεῦχος ἀρ. 3/4, σ. 85)

1. *Lettres inédites*, ἀρ. 40-43. Βλ. ἐνδεικτικὰ στὴν σ. 100 : «Je ne puis finir ma lettre sans vous régaler de quelques chansons en retour des bonnes choses que vous m' envoyez toujours». Πρβλ. καὶ σ. 106.

2. Αὐτ., σ. 112. Τὸ γράμμα (ἀρ. 48) πρὸς τὸν Chardon de la Rochette, ὅπου ἐπισημαίνονται οἱ πρῶτες ἀντιδράσεις τοῦ Κοραῆ, εἶναι γραμμένο ἄλλο πρὶν φύγῃ γιὰ τὸ Nozaie, προσκαλεσμένος ἀπὸ τὸν φίλο του ἑλληνιστὴ Στέφανο Clavier, δηλ. τὸν Αὐγούστο τοῦ 1793.

le, la seule capable de flatter une âme sensible. Il m'a toujours aimé, comme un gourmand aime les bêtes de sa basse-cour, pour la seule raison qu'elles lui procurent d'agréables repas. Ami passionné de la littérature grecque, il a cru apercevoir chez moi quelque foible talent pour cette littérature; et voilà, je pense, le seul motif de son attachement....».³

Ἡ ἀπρόβλεπτη αὐτῇ ἀντίδραση στὴν παρουσία τοῦ Villoison, ὅσο καὶ ἂν ξενίζει, μοιάζει πολὺ φυσιολογικὴ γιὰ ὅποιον ἔχει ἐξοικειωθῇ μὲ τὸν δύσκολο ἀλλὰ συνεπῆ χαρακτήρα τοῦ Κοραῆ. Ἀνεξάρτητα ὥστόσο ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸ ἀντιμετώπισε ὁ Κοραῆς καὶ ἀπὸ τὰ αἷτια ποὺ τὸ προκάλεσαν, τὸ καλοκαιρινὸ ἐπεισόδιο τοῦ 1793 ἐστάθηκε ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴν τύχη τῆς φιλίας τῶν δύο λογίων. Ἐκτοτε, παρ' ὅλη τὴν προσπάθεια κατευνασμοῦ τῶν ἐξάψεων καὶ τὶς ἐλπίδες προσεγγίσεως, ὅσες ἐδημιούργησε ἡ συμφιλιωτικὴ παρέμβαση τοῦ Chardon de la Rochette, ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὸν Κοραῆ καὶ τὸν Villoison θὰ ἀτονήσῃ σιγὰ-σιγὰ, χωρὶς, ὅπως φαίνεται, καὶ νὰ διακοπῇ ἐντελῶς. Μιὰ μαρτυρία τοῦ Κοραῆ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1796 εἶναι δισήμενα ἀποκαλυπτικὴ. «Je vous prie», ἔγραφε στὸν Chardon ἐνημερώνοντάς τον γιὰ τὴν μετάφραση τοῦ Θεόφραστου, ποὺ εἶχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐτοιμάσει, «de n'en parler à personne, pas même au γυναικοῦέρακα, qui m'aigrit et qui m'indispose contre lui de plus en plus, non pas par un commerce direct, puisqu'il y a bien du temps que je n'ai de ses nouvelles, mais par les suites affreuses de sa sottise ἀδολεσχίας».⁴ Δυόμισυ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκδηλώσεις τῆς ἀναμεταξύ τους ψυχρότητας τίποτε δὲν εἶχε ἀλλάξει στὶς διαθέσεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν Villoison. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι φανερὴ πᾶς μιὰ παρκεταμένη διακοπὴ στὴν ἀμεση ἐπικοινωνία τῶν δύο σοφῶν. Στὰ μέτρα τοῦ ἴδιου χρόνου (1796) οἱ σχέσεις τους δὲν μοιάζουν περισσότερο βελτιωμένες: τὸ χλευαστικὸ παρωνύμιον τοῦ Villoison «γυναικοῦέραξ», ἐπινοημένο ἀπὸ τὸν συχνὰ ἄδικο στὴν εὐθιξία του Κοραῆ, περνάει ἀκόμη στὴν κοραϊκὴ ἀλληλογραφία.⁵

3. Αὐτ., σ. 113.

4. Αὐτ., σ. 238, ἐπιστ. 16 Ἰανουαρίου 1796. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς «ἀδολεσχίας» τοῦ Villoison βλ. ὅσα γράφονται στὴν συνέχεια τῆς μελέτης.

5. Αὐτ., σ. 289, ἐπιστ. πρὸς Chardon de la Rochette 5 Αὐγούστου 1796. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖ ὁ Κοραῆς τὸ ἀντίστοιχο γαλλικὸ «épervier». Πόσο τυχαία ἢ ὄχι μπορεῖ νὰ ἦταν ἡ χρῆση τοῦ παρωνύμιου αὐτοῦ—πρώιμου κατὰ τὰ ἄλλα δείγματος τῆς ἐπιδόσεως τοῦ Κοραῆ στὸ εἶδος—δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διακινδυνευθῇ καμμιὰ εἰκασία.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα, ὡς τις ἀρχὲς τουλάχιστο τοῦ ΙΘ' αἰ., ἡ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸ θέμα μας θὰ εἶναι ἀρνητική. Στὰ γράμματα τοῦ Κοραῆ δὲν συναντᾶμε κανένα στοιχεῖο, καμμιά νύξη, τίποτε ἀπ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ προωθήσῃ ἔστω καὶ λίγο τὶς γνώσεις μας γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο λογίων. Ἡ ἐξήγηση τοῦ ἀληθινὰ περίεργου φαινομένου πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ σὲ ἓνα συμπτωματικὸ μᾶλλον γεγονὸς, παρὰ σὲ μιὰ σκοπιμότητα ὅμοια μὲ ἐκείνην ποὺ ἐφαντάσθηκε, προεκτείνοντάς την μάλιστα χρονικά, ὁ διογράφος τοῦ Villoison⁶. Δὲν ἀρκεῖ, νομίζω, νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴν σιωπὴ τοῦ Κοραῆ σὰν ἐπακόλουθο τῆς ὀλοκληρωτικῆς τοῦ ἀποστrophῆς στὸ πρόσωπο τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ, οὔτε ἴσως σὰν ἐνδειξὴ κάποιας ἐκεχειρίας. Θὰ εἶχα τὴν τάση νὰ δεχθῶ μιὰν ἀπλούστερη ἐξήγηση. Τὰ τεκμήρια γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ λείπουν, ἐπεὶ δὲν ἔτυχε νὰ φθάσουν ὡς ἐμᾶς. Καὶ εἶναι πολὺ λογικὸ νὰ σκεφθοῦμε, ὅτι ἂν ἀπὸ τὴν μετὰ τὸ 1796 ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μὲ τὸν Chardon de la Rochette σωζόταν κάτι περισσότερο ἀπὸ μερικὰ ἀσήμαντα γράμματα τοῦ πρώτου, οἱ γνώσεις μας καὶ ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιο τῶν σχέσεων Κοραῆ-Villoison δὲν θὰ εἶχαν μείνει ἀμετακίνητες.

Ὅσο μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ προεκτάσεις τοῦ μοιραίου ἐπεισόδου τοῦ 1793, ἄλλο τόσο μᾶς ἐλκύει ἡ ἴδια ἡ φυσιογνωμία του. Μιὰ φυσιογνωμία ὅχι ἀπόλυτα ξεκάθαρη, ἀφοῦ μᾶς διαφεύγουν κάποιες λεπτομέρειές της καὶ ἐφόσον τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ της δὲν ἀπεικονίζονται πάντοτε μὲ σαφῆ περιγράμματα. Ἡ ἀνατομία τοῦ ἐπεισόδου δοῖται ὥστε ὅσο σημαντικὰ ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν πρωταγωνιστῶν του. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τῶν δύο λογίων ἀναπηδᾷ ἀκέραιο τὸ ἦθος τους. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ οὔτε ὁ Κοραῆς οὔτε ὁ Villoison ἐπρόδωσαν τὸν ἑαυτὸ τους.

Στόχος τῆς δυσμένειας καὶ τῶν πυρῶν τοῦ Κοραῆ ὁ Villoison θὰ συλλάβῃ τελικὰ στὸ ἵσυχαστήριό της Ὁρλεάνης μόνον τὸν ἀπόηχο τῶν δίαιων ἀντιδράσεων τοῦ φίλου του. Διάλογος δὲν θὰ ὑπάρξῃ. Ὅ,τι θὰ μάθῃ γι' αὐτὲς θὰ προέλθῃ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἐπαγρυπνοῦσε γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ ἐνδεχόμενες δυσάρεστες ἐξελίξεις: τὸν Chardon de Rochette⁷. Ὅπως δὴποτε, ἡ στάση τοῦ κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ἐπει-

6. Ch. Joret, *D'Ansse de Villosion...*, σ. 364. Ὁ γάλλος ἱστορικὸς νομίζει ὅτι στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μετὰ τὸ 1796 «il n'y est plus question de Villosion». Καὶ συμπραίνει: «Coray ne pardonna jamais au grand helleniste et se vengea de lui par le silence». Φυσικὰ ἡ κρίση του στηριζόταν σὲ ἀνεπαρκῆ τεκμήρια. Βλ. τὴν σημείωση ἀρ. 4 τοῦ Α' μέρους, «Ὁ Ἑρانيστής», 3/4 (1963), σ. 66 καὶ σ. 204 κ.ε. τοῦ Γ' μέρους.

7. Ἡ παρουσία τοῦ Chardon ἀνάμεσα στοὺς δύο λογίους ἐστάθηκε ἐξαιρε-

σόδιου μᾶς εἶναι γνωστή μέσα ἀπὸ ἀντιφατικὲς ἐνδείξεις. "Ἐτσι θὰ θελήσῃ νὰ ὑπερασπισθῇ τὰ φιλικὰ συναισθήματά του γιὰ τὸν Κοραῆ⁸ καὶ θὰ δώσῃ μάλιστα δείγματα τῆς εἰλικρίνειάς τους⁹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως πλευρὰ δὲν θὰ παύσῃ νὰ προσφέρῃ ἐρεθίσματα στὴν εὐαισθησία φίλου του¹⁰. Οἱ δύο αὐτὲς ὁψεις τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Villoison καθρεφτίζουν πολὺ καλὰ τὸν χαρακτήρα του, ἓνα χαρακτήρα ἀνεπιτήδευτα πρόθυμο, αὐθόρμητο, μετριοπαθῆ, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιες ἐκδηλώσεις ἐπιπολαιότητας. Τὸ τελευταῖο ἐτοῦτο γνώρισμα θὰ ἐπηρεάσῃ σημαντικὰ τὶς διαθέσεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν γάλλο ἑλληνιστῇ.

Οἱ λόγοι ποὺ προκάλεσαν τὴν ψυχρότητα ἀνάμεσα στοὺς δύο σοφοὺς εἶχαν μακρυνῇ ἀφετηρία. Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ 1793 δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἐπίσημη ἀντίδραση τοῦ Κοραῆ σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐξακολουθητικὰ ἐπαναλαμβανόμενους ἐρεθισμούς, ποὺ φαίνεται ὅτι κορυφώθηκαν τὸ καλοκαίρι ἐκείνου τοῦ χρόνου. Ὁ ἴδιος στὶς ἀποκαλυπτικὲς ἐκμυστηρεύσεις του πρὸς τὸν Chardon de la Rochette τοὺς ἐντοπίζει, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, στὸν προσῶλητικό γιὰ τὴν ἀξιοπρέπειά του τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Villoison ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν τύχη του, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, στοὺς σκληροὺς καὶ ἄδικους χαρακτηρισμούς, ὅσους, σὲ πείσμα τῆς ἐξεγερόμενης ἐθνικῆς του εὐαισθησίας, χρησιμοποιοῦσε δημόσια ὁ γάλλος σοφὸς γιὰ τοὺς νεοέλληνες¹¹.

τικὰ εὐεργετική. Χάρη στὴν παρέμβασή του, ὁ Κοραῆς θὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀπόφαση νὰ στείλῃ κάποιο ὀξὺ γράμμα στὸν Villoison (*Lettres inédites*, σ. 123 καὶ 129), ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος οἱ φιλικὲς συστάσεις τοῦ Chardon θὰ ἐπιζητήσουν νὰ περιορίσουν τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ Villoison, ὅσες ἐξερέθιζαν τὸν ἑλληνα φίλο τους (Joret, σ. 362). Αὐτὲς καὶ ἄλλες ἐνέργειές του (βλ. παρακάτω σημ. 9) θὰ κρατήσουν τὴν διένεξη μακριὰ ἀπὸ ἀκρότητες, ἀλλὰ θὰ ἀποτύχουν νὰ ἀποκαταστήσουν τὶς σχέσεις τῶν δύο σοφῶν.

8. «...s'il étoit sincèrement mon ami, ainsi qu'il le professe...». *Lettres inédites*, σ. 163, γράμμα τοῦ Κοραῆ στὸν Chardon de la Rochette τῶν ἀρχῶν τοῦ 1794.

9. Οἱ πληροφοριοδότες τοῦ γάλλου ἑλληνιστῇ (Chardon, Lévésque), ἀνταποκρινόμενοι στὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὶς περιέργειές του, τὸν ἐνημερώνουν συχνὰ γιὰ τὶς προόδους τῶν φιλολογικῶν ἐργασιῶν τοῦ Κοραῆ (Joret, σσ. 359, 363, 365, 367. Ὁμοίως Ν. Πίγκολος, *Supplément à l'Anthologie Grecque*, Παρίσι 1853, σ. 112, ἀπὸ ὅπου οἱ ἐκδότες τῶν *Lettres inédites*, σ. 131, σημ., καὶ ὁ Joret, σ. 363). Κάποτε (Μάρτιος 1795) ζητᾷ γιὰ χάρη τοῦ Κοραῆ μιὰ ἔδρα στὴν École Normale (Joret, σ. 367) καὶ ἄλλοτε πάλι ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν ἐπισφαλῆ υἰεία τοῦ φίλου του (Ν. Πίγκολος, ἔ.ἀ. σ. 112).

10. Joret, σ. 362 καὶ *Lettres inédites*, σ. 238.

11. Τὶς αἰτίες αὐτὲς ἐπεσήμαναν βασικά καὶ ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Joret, σ. 360 κ.ἐ., ποὺ μένει μᾶλλον

Ἡ ἐξέγερση τοῦ Κοραῆ δικαιώνεται ἀπόλυτα σὰν ψυχολογικὸ γεγονός, ποὺ μένει ὅμως σχεδὸν ἀκάλυπτο—τουλάχιστο σ' ἓνα μεγάλο του μέρος—ἀπὸ ἀποψη ἱστορικῆς τεκμηριώσεως. Ἀπὸ τίς ἐπίμεμπτες π.χ. συμβουλές τοῦ γάλλου ἐλληνιστῆ πρὸ τὸν Κοραῆ, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὸ κέντρο τῆς δυσφορίας τοῦ τελευταίου, δὲν ξέρουμε παρὰ μόνον τὴν ἔντονη ἀντίδραση, τὴν ὁποία προκαλοῦσαν στὸ θυμικὸ τοῦ χιῶτη σοφοῦ¹². Δυστυχῶς στοιχεῖα ποὺ θὰ μᾶς ἐφώτιζαν στὸ σημεῖο αὐτό, δὲν ἐσώθησαν οὔτε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Villoison, τὴν ἄλλωστε κλειστή καὶ γιὰ πολλὰς ἀκόμη λεπτομέρειες τῆς ἀντιθέσεως τῶν δύο λογίων. Ὡστόσο τὰ πράγματα δὲν μοιάζουν ἀντελῶς ἀδιαπέραστα. Μερικὲς ἐνδείξεις, ἄλλες ξεκάθαρες καὶ ἄλλες ὑπαινικτικές, ποὺ περνοῦν στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῆ μετὰ τὸν Chardon de la Rochette, καθὼς ἐπιτρέπουν συσχετισμοὺς καὶ διασταυρώσεις μετὰ μαρτυρημένα γεγονότα, μᾶς βοηθοῦν, ὅπως νομίζω, νὰ ἀνιχνεύσουμε, χωρὶς τὸν κίνδυνο νὰ πλανηθοῦμε, τίς συγκεκριμένους ἀφορμὰς ποὺ ὠδήγησαν στὴν ρήξη.

Δὲν ἀμφισβητοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Villoison ὁ Κοραῆς, ἀποδοκίμαζε ὅμως τὸν ἐλάχιστον ἄδρὸ τρόπο «de s'interessar au sort de ses amis»¹³. Ἄν ὁ γάλλος ἐλληνιστὴς ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν φιλολογικὴ

σὲ ἐξωτερικὲς διαπιστώσεις, ὁ Δ. Θερειανός, Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Α', σσ. 202 κ.ε., 207 κ.ε. καὶ passim, διαπισθάνεται σωστά, ἀλλὰ πλανιέται ὅταν συμπεραίνει ὅτι «τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο παρῆλθε χωρὶς ἐπακολουθημάτων» (σ. 203). Ἀπόλυτα σύμφωνο δὲν μετὰ βρίσκουν καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Σ. Κουγέα, Τὸ ταξίδι τοῦ Villoison στὴν Ἑλλάδα..., σ. 201. Ὁ Villoison ἀρχίζει νὰ γίνεται «φορτικὸς» στὸν Κοραῆ ὅχι «μετὰ τὰς συχνὰς ἀπορίας καὶ ἐρωτήσεις του περὶ λέξεων καὶ πραγμάτων τοῦ νεοελληνικοῦ βίου», ἀλλὰ γιὰ ἄλλους, καθὼς νομίζω, σοβαρώτερους λόγους. Πρῶτα θεωρῶ καὶ ὅσα ἀναφέρονται ἐκεῖ γιὰ τίς καθηγητικὰς ἔδρες τοῦ Villoison σὰν αἷτια τῆς ψυχρότητος τοῦ Κοραῆ, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι τίς ἀπέκτησε ὁ γάλλος σοφὸς πολλὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἐκδήλωση τῆς δυσμένειας τοῦ φίλου του. Ἡ ἴδια παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν νύξη τῶν σχέσεων Villoison - Κοδρικᾶ. Σχετικὰ στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τῶν δύο λογίων βρίσκει κανεὶς καὶ στὶς ἐργασίες τῶν Ε. Μαλάκη, *French travellers in Greece, 1770-1820*, Φιλαδέλφεια 1925, σ. 39-40 (βάση τοῦ ὁ Joret), Ἱ. Καλιτσουνάκι, Ἀδ. Κοραῆς καὶ Κάρολος Βενέδικτος Hase, ΠΑΑ, 8 (1933), σ. (59) - (62) — πολὺ χρήσιμες οἱ πληροφορίες του γιὰ τὸν «μισελληνισμό» τοῦ Villoison — καὶ Π. Ἐνεπεκίδη, *Documents et nouvelles lettres...*, σ. 88.

12. Ὁ Κοραῆς τίς χαρακτηρίζει «conseils... qu'on donne à un gueux» καὶ «ρύπους» (*Lettres inédites*, σ. 113), «sanglans outrages» (σ. 123), «conseils avilissans» (σ. 129), «δήγματα» (σ. 130). Κάποιο ἐπεισόδιο ποὺ ἀφηγεῖται σὰν ἀπόδειξη τῶν «δηγμάτων» τοῦ Villoison (σ. 130), βαραίνει περισσότερο σὰν ψυχολογικὸ τεκμήριο παρὰ σὰν ἱστορικὴ μαρτυρία.

13. *Lettres inédites*, σ. 130.

«τύχη» τοῦ Κοραῆ — καὶ φυσικὰ δὲν ἔχουμε λόγους νὰ ἀμφιβάλλουμε — τότε πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι αὐτὸ τὸ ἀδιάκριτα ἐκδηλωνόμενον ἐνδιαφέρον ἐνωχλοῦσε ἕνα πολὺ εὐαίσθητο σημεῖο τοῦ ἑλληνα λόγιου: τὸ φιλολογικὸ ἦθος του. Κάποιοι ὑπαινιγμοὶ τοῦ Κοραῆ, ἄμεσα συσχετιζόμενοι, μᾶς πηγαίνουν πρὸς ἀσφαλέστερες διακριβώσεις. «Quant à mes véritables intérêts», ἔγραφε στὸν Chardon de la Rochette, «je crois les connoître un peu mieux que lui. Les véritables intérêts d'un homme qui sait s'estimer, sont de tâcher de se soustraire à toute espèce de joug»¹⁴. Καὶ σὲ ἄλλη περίσταση: «Vous m'exhortez, comme ὁ γυναικοῖεραξ, à songer à mes intérêts avec la différence cependant que vos conseils sont ceux d'un véritable ami, et que les siens sont de sanglans outrages»¹⁵.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Κοραῆς ἐπεζήτησε νὰ θέσῃ τέλος σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ δυσάρεστη γι' αὐτὸν δραστηριότητα τοῦ Villoison: στὴν ἐπίμονη τακτικὴ του νὰ τὸν κεντρίζῃ μὲ ὑποδείξεις γιὰ τὸ χρέος του καὶ τὰ «ἀληθινὰ συμφέροντά» του¹⁶. Τί ἀντιπροσώπευαν γιὰ τὸν Villoison τὰ «ἀληθινὰ συμφέροντα» τοῦ φίλου του καὶ ὡς ποῖο σημεῖο τὸ ἐνδιαφέρον του γι' αὐτὰ ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς εὐπρέπειας καὶ τῆς διακριτικότητος, εἶναι προβλήματα ποὺ θὰ ἀντιμετωπισθοῦν μὲ ὁση ἀτφάλεια δικαιολογοῦν τὸ εἶδος καὶ ἡ δακρύτητα τῶν ἐνδείξεων, τίς ὁποῖες παρέχουν τὰ κείμενα.

Πύρω στὰ τέλη τοῦ 1792 ὁ γάλλος ἐλληνιστὴς φαινόταν νὰ ἐκδηλώνῃ ἀνήσυχη περιέργεια γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἱπποκρατικῆς ἐργασίας τοῦ Κοραῆ. Ἀφότου εἶχε ἐκφράσει στὸν Chardon de la Rochette τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ ἑλληνας φίλος του «dans six mois il sera dans le cas de nous donner ses remarques sur la moitié d' Hippocrate»¹⁷, εἶχαν περάσει δυὸ ὁλόκληρα χρόνια καὶ ἀπὸ τίς ἱπποκρατικὰς διορθώ-

14. Αὐτ., σ. 113.

15. Αὐτ., σ. 123.

16. Πρβλ. ὅσα γράφει, φανερὰ ἐνωχλημένος, εἴκοσι χρόνια ἀργότερα στὸν Ἀναστάσιο Ζωσιμᾶ ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν ἐκδοση τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης»: «Εἶμαι καὶ γέρων καὶ φιλάσθενος· καὶ ἂν κατὰπαυσιν τοῦ ἔργου μου δὲν θέλω κάμει ἕως οὗ ἀνάπνέω τὸν ἀέρα, χρειάζομαι ὅμως ἀνάπαυσιν, ἤγουν νὰ κάμω τὸ ἔργον μου μὲ ἡσυχίαν, χωρὶς ἐξωτερικὴν βίαν ἢ παρακίνησιν. Ἦθελαι εἶσθαι ὁ δυστυχέστατος ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἐάν εἰς τοσαύτην ἡλικίαν δὲν ἔκαμνα ἀφ' ἑαυτοῦ μου ὅ,τι συγχωρεῖ ἡ δύναμίς μου, ἀλλ' ἐπρόσμενα νὰ μὲ κεντῶσιν ἄλλοι εἰς τὸ χρέος μου». (Δαμαλᾶς Γ', 612, ἐπιστ. 23 Αὐγούστου 1813).

17. *Lettres inédites*, σ. 7, ἐπιστ. Φεβρουαρίου 1790. Γενικὰ ὁ Villoison παρουσίαζε στοὺς εὐρωπαίους φιλόλογους ἐπικείμενη τὴν ἐκδοση τοῦ Ἱπποκράτη.

σεις του Κοραή μονάχα μερικά δείγματα—και αυτά χάρη στον Vil-
loison—ξενώθηκαν να δούν το φῶς τῆς δημοσιότητας. Τίς ἀνησυχίες
του θὰ τίς μεταβιβάσῃ στον ἴδιο τὸν Κοραή, ἴσως μὲ κάποια ἐλεγκτι-
κὴ διάθεσι, πάντως ὑπενθυμίζοντάς του σοβαρὰ πόσο οἱ ἀναστολές
στὴν ἐπίσπευση τῆς ἔρευνας ἐδραπταν τὰ συμφέροντά του. Ὁ Κοραῆς
θὰ δικαιολογηθῇ. Συγκρατημένος στὴν ἀπάντησή του ἀλλὰ καὶ μὲ φα-
νερὰ τὰ ἔχνη τοῦ ἀνθρώπου ποὺ καταπιέζεται, θὰ θελήσῃ νὰ καθησυ-
χάσῃ τὸν Villoison. Ἡ ἔρευνα στὸν Ἱπποκράτη ἐχῶλαινε ἐξ αἰτίας
τῆς κακῆς του υἡείας καὶ τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης νὰ διασθῇ τὴν ἀντι-
βολὴ τῶν Ἑβδομήκοντα, προκειμένου νὰ ἀνγκουφίσῃ τὰ ἄθλια οἰκονο-
μικά του. «Mais soyez persuadé», ἐπρόσθετε ἐμφαντικὰ ὁ Κο-
ραῆς, «que je ne le perds jamais de vue, non parce qu' il doit
faire ma fortune, ainsi que vous paraissez le croire,
mais parce que c'est la seule chose dont je m'occupe avec
plaisir»¹⁸

Τὸ περιστατικὸ αὐτό, ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἦταν μεμονωμένο, καθὼς
πιστεύω¹⁹, καὶ ποὺ ἀσφαλῶς θὰ διέφερε κάθε φορὰ σὲ κλίμακα ἐντάσεως,

18. Αὐτ., σ. 99. Ἡ ἀραίωση δική μου.

19. Κιόλας στὰ 1790 ὁ Villoison «παρακαλεῖ» τὸν Κοραή καὶ τὸν «ἐξορ-
κίζει» νὰ τελειώσῃ τὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο «...ὅσον εἶναι δυνατὸν γρηγορώτερα»
(Δαμ. Α', 161). Μὲ τίς ἐγκωμιαστικὰς διακηρύξεις του στοὺς ξένους ἑλληνιστές,
οἱ ὁποῖοι «προσμένουσι καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν νὰ ἴδωσιν, ἂν δύνανται καὶ οἱ
δυστυχεῖς Γραικοὶ νὰ γεννήσωσι τίποτε», δεσμεύει τὸν Κοραή καὶ τοῦ κάνει
«ἀσυγκρίτως βαρυτέραν» τὴν δυσκολία τῆς ἔρευνας (Δαμ. Α', 174, Ἰανουάριος
1791). Αὐτὴν περίπου τὴν ἐποχὴ σημειώνουμε καὶ τὴν πρώτη ἀντίδραση τοῦ Κο-
ραῆ: «...δὲν εἶναι φρονίμου ἀνδρὸς. ἔργον νὰ προλέγῃ πράγματα ἀτελείωτα»
(Δαμ. Α', 159). Στις ἀρχὲς τοῦ 1793, ἐξηγώντας πάλι στὸν Villoison τοὺς λό-
γους ποὺ τὸν ἀπομάκρυναν ἀπὸ τὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο «depuis bien du temps»,
θὰ τονίσῃ: «Quand on travaille à un ouvrage de cette nature, il faut avoir
toutes les forces de son esprit et de son corps; et moi je n'en ai pas même
la dixième partie». Θὰ τὸν διαβεβαίωσῃ ὅμως ὅτι προωθεῖ πάντα τίς σημειώ-
σεις του «quoique avec une lenteur extrême» (*Lettres inédites*, σ. 105). Ἡ πε-
ριέργεια καὶ ὁ ζήλος τοῦ Villoison γιὰ τὸν Ἱπποκράτη θὰ συνεχισθοῦν καὶ μετὰ
τὴν ἐκδήλωση τῆς δυσαρέσκειας τοῦ Κοραῆ. Οἱ πληροφορίες, ὅσες τοῦ παρέχουν
οἱ γάλλοι ἑλληνιστές, εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὲς: «Il s'occupe peu dans ce
moment de son Hippocrate... Notre ami s'occupe donc à traduire des livres
de médecine allemande...» (Joret, σ. 359, ἐπιστ. Chardon de la Rochette 15
Μαρτίου 1794). Ἀκόμη: «Je crois que Coray s'occupe moins d'Hippocrate que
de traductions de l'allemand» (Αὐτ., σ. 367, ἐπιστ. P. Lévêque 17 Μαρτίου
1795). Ὡστόσο ὁ Κοραῆς θὰ προχωρήσῃ κάποτε ἱκανοποιητικὰ στὴν σύνταξη
τοῦ *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων*, θὰ ἐπιστήσῃ ὅμως τὴν προσοχὴ τοῦ

μᾶς ἀποκαλύπτει, νομίζω, καθαρά τί κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὴν ὑπόμνηση τῶν «*véritables intérêts*» καὶ βέβαια γιὰ ποιὸν λόγο ἀναστάτωναν τὸν Κοραῆ οἱ συμβουλές καὶ οἱ ὑποδείξεις τοῦ Villoison. Στόχο τους ἀποτελοῦσε ὁ Ἱπποκράτης, φαίνεται ὅμως ὅτι συνωδεύονταν ἀπὸ ὑπερβολικὰ ἐνοχλητικὸ ζῆλο καὶ κηδεμονικὴ αὐστηρότητα, τῆς ὁποίας ἐν τούτοις τὰ κίνητρα θὰ ἦταν ὅπωςδὴποτε ἄδικο νὰ ἀποδώσουμε σὲ κακὴ θέληση τοῦ Villoison. Γι' αὐτόν, ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Ἱπποκρατικοῦ ἔργου θὰ ἐξασφάλιζε στὸν Κοραῆ μιὰν ἐξέχουσα θέση στὰ κλασσικὰ γράμματα καὶ θὰ τὸν καθιέρωνε ἐπίσημα καὶ ὀριστικά. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ διασθῇ, ἂν ἤθελε νὰ προλάβῃ καὶ τὸν χρόνο ποὺ ἔφευγε. Ὁ ἴδιος ὁ Villoison, ἀπὸ τὴν δική του πλευρά, εἶχε φροντίσει νὰ προετοιμάσῃ τὸ ἔδαφος μὲ τὸ κύρος καὶ τὴν αἵγλη ποὺ διέθετε στοὺς φιλολογικούς κύκλους.

Γιὰ τὸν Κοραῆ ἡ ἔκδοση δλόκληρου τοῦ Ἱπποκράτη δὲν ἦταν κάτι ποὺ ἐμάχραινε ἀπὸ τίς φιλοδοξίες του. Ἀλλωστε μὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴ εἶχε ξεκινήσει τὴν ἔρευνα καὶ μὲ αὐτὴ τὴν συνέχιζε, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τίς ἐπιδοκimasίες καὶ τίς ἐνθαρρύνσεις τῶν φίλων του. Στὰ 1791, ἀρκετὰ δηλαδὴ νωρίς, ἦρθε, καθὼς εἶδαμε, σὲ σχετικές συνεννοήσεις μὲ τοὺς ἐκδοτικούς κύκλους τῆς Ὁξφόρδης. Ὅμως θὰ παραιτηθῇ ἔγκαιρα ἀπὸ τὸ σχέδιο ἐκεῖνο, γιατί θὰ τὸν τρομάξουν οἱ συνέπειές του: ὑποχρεώσεις ποὺ θὰ τὸν ἐκδιάζουν, ὑγεία ποὺ θὰ κλονίζεται, βιοτικὲς ἀνάγκες ποὺ θὰ μένουν ἀνικανοποίητες. Τὴν ἔρευνα πάντως δὲν θὰ τὴν ἐγκαταλείψῃ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκδοση δλόκληρου τοῦ Ἱπποκράτη θὰ μείνῃ ὡς τὸ τέλος ἓνα μακρυνὸ ὄνειρο. Ὅταν στὰ 1800 ἐδημοσιεύθηκε τὸ *Traité des airs, des eaux et des lieux*, οἱ ἑλληνιστὲς τοῦ Παρισιοῦ δὲν ἔκρυβαν ἓνα παράπονο καὶ μιὰ πικρία: «*Quel malheur qu'un homme pareil ne soit pas pour sa fortune en état de se livrer entièrement à son travail sur Hippocrate!*». Ὁ σοφὸς ποὺ ἐκφραζόταν ἔτσι ἤξερε καλὰ κάτω ἀπὸ ποιὸς δρους ἔζησε καὶ ἐργάσθηκε ὁ Κοραῆς στὴν διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ ΙΗ' αἰῶνα²⁰.

Chardon «de n'en point parler à l'Epervier» (*Lettres inédites*, σ. 289, ἐπιστ. 5 Αὐγούστου 1796). Μάταιη παράκληση. Ὁ Villoison εἶχε κιόλας ἀπὸ καιρὸ ἐνημερωθῇ σχετικὰ μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας τοῦ Κοραῆ (Joret, σ. 363).

20. Ὁ Στέφανος Clavier πρὸς τὸν J. Schweighäuser, ἐπιστ. 9 Σεπτεμβρίου 1800 (Π. Ἐνεπεκίδης, *Documents et nouvelles lettres.*, σ. 97). Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ σπίτι τοῦ Clavier ἔμεινε ὁ Κοραῆς τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Παρισιοῦ καὶ ὅτι ἀργότερα (1793 καὶ 1795) πέρασε γιὰ ἄρκετὸ διάστημα στὴν ἐξοχικὴ ἐπαυλὴ τοῦ φίλου του στὸ Nozaie. Τὸ 1810, κατὰ τὴν συζήτηση γιὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ

Ἡ ἀδέδαιη καὶ ἀσφυκτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας ἐστάθηκε ἀληθινὸ δοκιμαστήριο γιὰ τὴν σωματικὴ καὶ τὴν ψυχικὴ ἀντοχὴ τοῦ Κοραῆ²¹. Σχεδὸν ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκε ἀκμαῖος, ἡρεμος, ἀσφαλῆς. Ἀρρώστειες καὶ κάματοι τὸν ἐξαντλοῦσαν καθημερινά. Συχνὰ δοκιμαζόταν ἀπὸ τὸν ἐφιάλτη τοῦ θανάτου καὶ τὶς ἀνίες τῆς ζωῆς. Κάθε του ἐπαφὴ μὲ τὸν γύρω κόσμον, τὸν κόσμον τῶν ἐπαναστατῶν, ἀποτελοῦσε γι' αὐτὸν ἓνα μαρτύριο. «*Sans fortune, sans santé, sans patrie*», ἐπάσχιζε νὰ διαφυλάξῃ ἀπρόσβλητο τὸ μοναδικὸ ἀγαθὸ ποὺ τοῦ εἶχε ἀπομείνει: τὴν ἠθικὴν του ἐλευθερίαν. Αὐτὸς ὁ «ἐρωτομανῆς τῆς ἐλευθερίας» ἀντιμαχόταν ὁτιδήποτε ἀπειλοῦσε νὰ ὑποτάξῃ ἢ νὰ καταπιέσῃ τὸ ἐλεύθερο ἦθος του. Ἀκόμη καὶ τὶς πολὺ ἀνθρώπινες φροντίδες τῶν φίλων του τὶς δεχόταν σὰν ἀναπόφευκτη καὶ τυραννικὴ ὑποταγὴ στὴν ἀνάγκη. Δὲν ἤθελε νὰ αἰσθάνεται ἐξαρτημένος ἀπὸ πουθενὰ καὶ γιὰ τίποτε. Τὶς ἀνέχειές του θὰ εἴς μετριάσῃ μὲ δαπάνες προσωπικοῦ κόπου. Θὰ ἐπιδοθῇ στὶς ἀχαρὲς ἀντιβολές τῶν κωδίκων, θὰ μεταφράσῃ μιὰ σειρὰ ἀπὸ λατρικὰ βιβλία. Ὅμως ποτὲ δὲν τὸν ἐγκατέλειψε ἡ μέριμνα καὶ ἡ ἀνησυχία γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἐπιούσιου. Κάποτε ἀποχωρίσθηκε ἓνα μέρος ἀπὸ τὰ βιβλία του. Ἦταν ἔτοιμος νὰ ὑποβληθῇ στὶς πιδὸς δδυνῆρες στερήσεις, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ, καθὼς εἰλικρινὰ ὡμολογοῦσε, «*un pedaco de pan qui mette ma liberté personnelle hors de toute atteinte, et un lit que je puisse appeler le mien...*»²².

prix décennal στὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ, ὁ Clavier θὰ ἀποκαλύψῃ ὅτι ὁ Ἕλληνας σοφὸς «διεισεῖτο νὰ παρασκευάσῃ πλήρη ἔκδοσιν» τοῦ Ἱπποκράτη καὶ ὅτι ἀναγκάσθηκε «ἐξ ἄλλων ἀσχολιῶν νὰ ἀποστῇ τῆς μελετηθείσης ἐπιχειρήσεως» (Θερσιανός, Α', σ. 301). Βεβαίωτητά γιὰ μιὰ «*édition parfaite des œuvres d'Hippocrate*» ἀπὸ τὸν Κοραῆ εἶχε ἐκφράσει καὶ ὁ στενός του φίλος Φρ. Thurot στὴν κριτικὴ ποὺ ἐδημοσίευσεν στὸ «*Moniteur Universel*» τῆς 15 Μαΐου 1801 (βλ. πρόχειρα *Lettres inédites*, σ. 372). Ὁ Κοραῆς ἐν τούτοις, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Νόμον ποὺ συμπεριέλαβε στὴν β' ἐκδοσὴ τοῦ *Traité des airs etc.* (1816), δὲν ἐξέδωσε κανένα ἄλλο βιβλίον τοῦ Ἱπποκράτη. Οἱ ἀτελεῖς σημειώσεις του στὰ ἱπποκρατικὰ ἔργα *Περὶ διαίτης δξέων* καὶ *Περὶ ἀρχαίας ἱατρικῆς* ἐδημοσιεύθηκαν στὸν Ε' τόμον τῶν *Μετὰ θάνατον εὐρεθέντων* (1887 καὶ 1889), ἐνῶ δείγματα ἀπὸ ἄλλες μεταφράσεις (*Ἀφορισμοί*, *Περὶ τέχνης*) καὶ κριτικὰ σχόλια τοῦ Κοραῆ στὸν Ἱπποκράτη ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀρ. Κούζης στὰ ΠΑΑ, 8 (1933), σ. 371 - 376 καὶ 22 (1947), σ. 93 - 98.

21. Ὅσα ἀκολουθοῦν, δὲν φιλοδοξοῦν νὰ δώσουν ὠλοκληρωμένο τὸ ψυχολογικὸ πορτραῖτον τοῦ Κοραῆ στὰ χρόνια αὐτά. Τὰ κοραϊκὰ γράμματα τῆς περιόδου 1790-1800 ἀποτελοῦν τὴν μοναδικὴν καὶ ἀσφαλέστερην πηγὴν γιὰ τὴν ἀνασύνθεσιν τῆς εἰκόνας τοῦ-χιώτη σοφοῦ καὶ ἐκεῖ πρέπει νὰ ἀνατρίχῃ πάντα κανεὶς

22. *Lettres inédites*, σ. 146. Ἡ φράσις «*un pedaco de pan*» ἀπὸ τὸν

Κάτω από την ψυχική υπερένταση και τον αγώνα για την επίβιωσή του ο Κοραΐς βρέθηκε σε αδυναμία να συνεχίση ομαλά το κύριο έργο του, τον 'Ιπποκράτη'²³. Στα δυο - τρία πρώτα χρόνια του Παρισίου με μιὰ συγκέντρωση τῶν δυνάμεών του, πού τοῦ ἐστοίχισε πολλές ἀγρυπνίες καί φθορά τῆς υγείας του, εἶχε προωθήσει τὴν ἱπποκρατικὴ ἔρευνα σὲ σημεῖο πού μοιάζει νὰ ξεγέλασε τὸν πάντα ἀνυπόμονο καὶ αἰσιόδοξο γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τῆς Villoison. Ὅμως τὰ πράγματα εἶχαν ἀλλάξει στὸ μεταξύ σημαντικά. Δὲν ἦταν μονάχα τὸ συλλεγμένο ὕλικό, πού ἔπρεπε νὰ περάσῃ τώρα στὸ μακροχρόνιο καὶ ἐξαντλητικὸ στάδιο τῆς ἐπεξεργασίας²⁴, εὔτε ἡ αὐξημένη συνείδηση εὐθύνης καὶ οἱ μεγαλωμένες ἀξιώσεις, πού ἐπιδρουσαν ἀνασταλτικὰ στὴν πρόοδο τοῦ ἱπποκρατικοῦ ἔργου²⁵. Ὑπῆρχε ἀκόμη ἕνας προγραμματισμὸς ἔρευνας, πού ἀγκάλιαζε δλόκληρη τὴν ἐλληνικὴ γραμματεία καὶ πού ἦταν θεμέλιο καὶ προϋπόθεση μιᾶς στέρεης ἀρχαιομάθειας, ἰδιαίτερα χρήσιμης καὶ ἐπείγουσας γιὰ τὸν νεοφερμένο στὸν χώρο τῆς φιλολογίας Κοραῖ. Πέρα ὅπως καὶ πάνω ἀπὸ αὐτά, ἡ ἀπασχόληση τοῦ ἑλληνα λόγιου μὲ τὸν 'Ιπποκράτη ἀρχισε νὰ γίνεται προβληματικὴ ἀπὸ τὴν στιγμή, ὅπου οἱ ὁροι τῆς ζωῆς του ἔπαυσαν νὰ εἶναι στοιχειωδῶς ἀνεκτοί. Ὁ Κοραῖς ἀναζητοῦσε «la tranquillité de corps et d'esprit et un *pedaço de pan assuré*... Sans cela point de *Miscellanea*, point d'*Hippocrate*, quoiqu'en disent et pensent ceux qui se croient bâtis d'un limon plus pur que nous autres, et qui feignent de croire qu'on peut faire un ouvrage de littérature comme on décrotte une paire de souliers»²⁶.

Θερβάντες, στὸν ὁποῖον ἔχει ἀναφερθῇ προηγουμένως ὁ Κοραῖς (αὐτ., σ. 133).

23. Σὲ καμμιά στιγμή δὲν τοῦ διέφυγε ὅτι ὁ 'Ιπποκράτης ἦταν ἡ κύρια φροντίδα του. Ὅταν, γιὰ λόγους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴν θέλησή του, θὰ τὸν παραμελῇ, θὰ ξέρη ὅτι αὐτὸ γίνεται «à mon grand désavantage» (Ρώτας, 'Απάνθισμα Β', σ. 88 καὶ *Lettres inédites*, σ. 143) καὶ θὰ δυσθυμῇ τόσο περισσότερο ὅσο «de l'aveu même des critiques éclairés, il existe actuellement fort peu de personnes en Europe capables de s'occuper d'un pareil travail...» (Ρώτας, ἔ. ἀ., σ. 91 - 92 καὶ *Lettres inédites*, σ. 217. Πρβλ. ἐπίσης Ρώτας, ἔ. ἀ., σ. 96 καὶ *Lettres inédites*, σ. 283).

24. «...ὅταν αὐτοῦ [δηλ. στὴν Σμύρνη] ἔλθω, ὅλοι αὐτοὶ οἱ κόποι ἐματαιώθησαν, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐμβῇ εἰς τάξιν τοσαύτη ὕλη χωρὶς βοήθειαν βιβλίων» (Δαμ Α', 160 - 161, γράμμα Αὐγούστου 1790). Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1793 δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη στὴν ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικού του (*Lettres inédites*, σ. 182· ἡ ἐπιστολὴ δὲν εἶναι τοῦ 1794, ὅπως τὴν χρονολογοῦν οἱ ἐκδότες τῆς συλλογῆς).

25. Βλ. προηγούμενη σημ. 19.

26. *Lettres inédites*, σ. 135. Τὴν ἰδια μομφή, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὴ εἰκό-

Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκου, Ἡ ΦΙΛΙΑ ΚΟΡΑΗ-VILLOISON

Ἀδαμάντιος Κοραῖς

Πίσω από τὸν τελευταῖο ὑπαινιγμὸ ἀδίστακτα ἀναγνωρίζουμε τὸν γάλλο ἐλληνιστὴ, διαισθανόμεστε τὴν ψυχολογικὴ πίεση ποὺ ἐξασκοῦσε ἐπάνω στὸν Κοραῖ, συλλαμβάνουμε τὴν ἀπήχηση τῶν ἀντιδράσεων τοῦ τελευταίου. Ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Villoison στὶς ἱκανότητες τοῦ Κοραῖ καὶ τὸ ζῶηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ μέλλον τοῦ φίλου του ἀξίωναν πολλὰ — ὅχι χωρὶς δάσιμο λόγο —, τὸν κρατοῦσαν ὁμως ξένο καὶ ἀμέτοχο πρὸς ὅ,τι διαδραματιζόταν στὸν ψυχικὸ χῶρο τοῦ Κοραῖ. Ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ δικαιολογήσῃ ποτὲ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἑλληνα σοφοῦ νὰ προωθήσῃ τίς ἔρευνές του στὸν Ἱπποκράτη. Αὐτὴ ἡ ἀπουσία συναισθηματικῆς ἐπαφῆς θὰ προδῶντῃ τελικὰ τὴν φιλία τους. Χαρακτήρας στραμμένος πρὸς τὰ ἔξω, μὲ ὑπερόψια σοφίας, πλοῦτο καὶ κοινωνικὴ ὑπεροχή, ποὺ δὲν κατέβαλλε προσπάθεια νὰ ἀποκρύψῃ, ὁ Villoison θὰ γίνῃ ἀκόμη περισσότερο ἀντιπαθὴς στὸν Κοραῖ, ἄνθρωπο μὲ διωγκωμένη ἐσωστρέφεια, στερημένο καὶ καταπιεσμένο²⁷. Στὸν «προστατευτικὸ» ζῆλο καὶ τὴν κηδεμονικὴ παρουσία τοῦ γάλλου ἐλληνιστῆ ὁ Κοραῖς θὰ ἀντιδράσῃ ἔτσι ὅπως τοῦ ὑπαγόρευαν οἱ ὑπερήφανες ἀρχές του καὶ τὸ φιλελεύθερο ἦθος του: μὲ ἀνοικτὴ ρήξη²⁸.

να, θὰ προσάψῃ ὁ Κοραῖς καὶ στοὺς Ζωσιμάδες: «Πρόσθετε ἄλλην λύπην, ὅτι στοχάζονται τὸ ἔργον μου ὡς ἔργον ἀρτοποιοῦ, καὶ προσμένουν μὲ ἀνυπομονησίαν τὴν ἀλλεπάλληλον καὶ γρήγορον ἐκδοσιν τῶν τόμων, ὡς ψωμία ἀπὸ τὸν φοῦρνον... Τὰ τοιαῦτα διὰ νὰ γίνωνται μὲ τιμὴν καὶ ὠφέλειαν τοῦ γένους, πρέπει νὰ γίνωνται μὲ σκέψιν καὶ ὅχι κατὰ τὰς ἐνετικὰς ἐκδόσεις» (ἐννοοῦσε τίς ἐκδόσεις τοῦ Σπ. Βλαντῆ). Δαμ. Α', 692 - 693, ἐπιστ. πρὸς Ἀλ. Βασιλείου, 30 Νοεμβρίου 1806. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κοραῖ γύρω ἀπὸ τὴν προετοιμασίαν τῶν φιλολογικῶν ἐκδόσεων θὰ μὲ ἀπασχολήσουν, ἐλπίζω, σὲ ἄλλη ἐργασία.

27. Ἡ εὐδαιμονία τοῦ Villoison, μαρτυρημένη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του (βλ. Joret, σσ. 220, 221, 251, 424 κ.ά.) δὲν ἄφησε ἀσυγκίνητο καὶ τὸν Κοραῖ. «Ὁ Βιλλοισόνιος», ἔγραφε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1792, «εἶναι ἄνθρωπος εὐδαίμων καὶ ποτὲ του δὲν ἔμαθε τί πρᾶγμα εἶναι ἡ δυστυχία» (Δαμ. Α', 268. Πρβλ. τὸ «heureux mortel qui ne connaît point la gêne!» τῆς δούκισσας Ἀμαλίας τῆς Βαϊμάρης, Joret, σ. 251). Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἐπόμενου χρόνου, στὸ κορύφωμα τῆς δυσφορίας του, θὰ πῇ ὁ Κοραῖς τὸν βαρὺ λόγο: «... le bonheur l'a endurci au point de lui ôter toute espèce de sensibilité pour le malheur de ses semblables» (*Lettres inédites*, σ. 130). Σ' ἕνα εὐαίσθητο καὶ ὑπερήφανο ἄνθρωπο, ποὺ ὡμολογοῦσε ἀργότερα ὅτι «ἐκ φύσεως ἀπεστράφη τὴν μετὰ τῶν ὄντων ἢ νομιζομένων ἀνωτέρων μου συναναστροφὴν» (Δαμ. Α', 762. Πρβλ. *Lettres inédites*, σ. 261), ἡ κοινωνικὴ ὑπεροχὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ εὐπατρίδῃ Villoison—νεώτερου του ἄλλωστε καὶ στὴν ἡλικία—τοῦ δημιουργοῦσαν ἀπωθητικὰς διαθέσεις γιὰ τὸν φορέα τους.

28. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κάποιες ἄλλες διενέξεις τοῦ Κοραῖ ξεκίνησαν κάτω ἀπὸ τὸν κίνδυνο νὰ δεχθῇ τὴν «προστασίαν» ἀνθρώπων ποὺ ἀντιπαθούσε. Ἔτσι μὲ γλῶσσα γεμάτη σκληρότητα καὶ εἰρωνεῖα ἀρνήθηκε στὸν γάλλο

Δὲν θεωρῶ σκόπιμο νὰ ἐπιμείνω στὸν δεῦτερο, ἐξ ἑσῶ ἰσχυρὸ λόγῳ τῆς δυσμένειας τοῦ Κοραΐ. Γιὰ τὴν ἀκατάσχετη φλυαρία τοῦ Villoison σὲ δάρος τῶν νεώτερων Ἑλλήνων οἱ μαρτυρίες εἶναι σαφεῖς καὶ διασταυρῶνονται μὲ στοιχεῖα, ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τρίτες πηγές²⁹. Φαίνεται πὼς ὁ Villoison δὲν εἶχε συγχωρήσει εὐκολα στοὺς Ἑλληνες τὴν ἀποτυχία τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἑλλάδα. Φυσικά, ὅσο καὶ ἂν ἀπέφυγε νὰ δημοσιεύσῃ τίς «μισελληνικές» του ἀκριτολογίες—δείγμα ἀντάξιο τοῦ ἐλαφροῦ χαρακτήρα του—, ὁ Κοραΐς μὲ τὴν σειρά του δὲν τοῦ συγχώρησε ποτέ, ἢ τουλάχιστὸ δὲν τοῦ συγχώρησε νωρίς, τὸν δημόσιο ἐξευτελισμὸ τοῦ ἔθνους του. Ἡ ἀντιπάθεια θὰ εἶναι ἀκόμη ζωντανὴ στὴν συνείδησή του, πολλὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο ἐκείνου ποὺ τὴν εἶχε προκαλέσει.

Γ'

Ἡ ἐπιστροφή στὸ Παρίσι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1799 βρῆκε τὸν Villoison οἰκονομικὰ κατεστραμμένο. Λίγο ἀργότερα ἐγκαινίαζε τὰ ἰδιωτικὰ μαθήματά του στὴν École des Langues Orientales Vivantes (Ὀκτώβριος 1799). Εἶχε ἀποφασίσει νὰ διδάξῃ παράλληλα ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ νεοελληνικὴ γλῶσσά. Ὅμως μὲ τὸν καιρὸ μοιάζει νὰ

ἑλληνιστὴ J. B. Gail, γνωστὸ γιὰ τὴν φιλολογικὴ του ἀνυποληψία καὶ ἀργότερα βίαιο καὶ παράφορο ἀντίπαλὸ του στὴν διεκδίκηση τοῦ prix décennal, τὸ δικαίωμα νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἀκαδημαϊκὴ του τύχη (*Lettres inédites*, σ. 347). Τὴν δυσμένειά του πάλι γιὰ τὸν Π. Κοδρικᾶ (βλ. παρακάτω σημ. 34 καὶ 35) τὴν προκάλεσαν οἱ «προστατευτικὲς» διαθέσεις τοῦ φαναριώτη διπλωμάτη: «...μήποτε τολμήσας ὁ Κοδρικᾶς νὰ προσφερθῇ πρὸς αὐτὸν ὡς προστάτης, ἀπεβλήθη ἀπὸ τὸν Κοραΐν, ὡς μὴ ἔχοντα χρεῖαν προστασίας;» (*Διαιριβὴ αὐτοσχέδιος νόμῳ καλόν, νόμῳ κακόν*, 1819, σ. 116).

29. Γιὰ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Κοραΐ βλ. *Lettres inédites*, σσ. 130, 163, 238. Πολὺ σημαντικὸ εἶναι τὸ γράμμα τοῦ Chardon de la Rochette πρὸς τὸν Villoison (26 Σεπτεμβρίου 1794, Joret, σ. 362), τεκμήριο μὲ διπλὴ ἀξία: βεβαιωνόμαστε ἀπὸ τρίτο χερί γιὰ τίς «μισελληνικές» ἐπιπολαιότητες τοῦ ἐκδότῃ τῆς Ἰδιάδας καὶ ἔχουμε μιὰ ξένη μαρτυρία γιὰ τὸ «ardent amour pour sa patrie» τοῦ Κοραΐ. Ὁ Queux de Saint-Hilaire, *Lettres de Coray au protopsalte de Smyrne...* σ. 46, σημ. 1, θέλει πολὺ πρῶιμες τίς αἰχμές τοῦ Villoison γιὰ τοὺς νεοέλληνες, ἀφοῦ στὸ πρόσωπο τοῦ λόγιου, ποὺ προκαλεῖ τὸν Κοραΐ τὸ 1788 μὲ τίς *Recherches philosophiques* τοῦ Pauw (Δαμ. Α', 125), ἀναγνωρίζει τὸν Villoison. Τέλος στὸν γνωστὸ νεοελληνιστὴ καὶ βυζαντινολόγο C. B. Hase, προστατευόμενο τοῦ Villoison, χρωστᾶμε τὴν διάσωση κάποιων ἀπὸ τοὺς σκληροὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ γάλλου φιλόλογου ἐναντίον τῶν νεώτερων Ἑλλήνων. Βλ. Ἰ. Καλιτσουνάκι, Ἀδ. Κοραΐς καὶ Κάρολος Βενέδικτος Hase, ΠΑΑ, 8 (1933), σ. (60). Ὁμοίως Π. Ἐνεπεκίδης, *Documents et nouvelles lettres...*, σ 88.

περιώρισε τις φιλοδοξίες του στους κλασσικούς. Στόν μικρό κύκλο τών άκροατών του ξεχώριζαν δυο Έλληνες νεοφερμένοι τότε στην γαλλική πρωτεύουσα: ο ήπειρώτης έμπορος Άλέξανδρος Βασιλείου και ο γραμματέας τής τουρκικής πρεσβείας Παναγιωτάκης Κοδρικας. Ο πρώτος θά συνδεθώ στενά με τόν Κοραή, ο δεύτερος θά έξελιχθώ σε έναν από τούς διαίότερους άντιπάλους του. Τόν Δεκέμβριο τοῦ 1800 ο Villoison διωριζόταν επίσημος καθηγητής στην École des Langues Orientales, άλλ' οί παραδόσεις του αὐτή τήν φορά ήταν άφιερωμένες αποκλειστικά στην διδασκαλία τής Νέας Έλληνικῆς³⁰.

Μιά μαρτυρία, πού αναφέρεται στην πρώτη περίοδο τών μαθημάτων τοῦ Villoison, ξαναφέρει τήν έρευνα στα ίχνη τών σχέσεων τών δύο σοφών. Προέρχεται από πηγή αξιοπίστη, ίσως όμως όχι έντελώς άπροκατάληπτη, τόν Στέφανο Clavier. Στις 17 Ιανουαρίου 1800 έγραφε, ανάμεσα στα άλλα, στόν άλσατό φιλόλογο και μελλοντικό εκδότη τοῦ Άθήναιου, J. Schweighäuser «...Villoison continue toujours son cour de grec, je n'ai pu y assister... Malgré sa resolution de n' accepter aucune place de la République, il vient, d' enlever à notre ami Coray une chaire de grec moderne, que nous avions voulu faire créer à la Bibliothèque pour lui; chaire que Villoison malgré toute sa science n'est pas en état de remplir, cela m'a fait beaucoup de chagrin...»³¹.

30. Οί νεοελληνικές σπουδές στην Γαλλία, άπ' ό,τι ξέρω, δέν φαίνεται να άπασχόλησαν ακόμη έξαντλητικά τήν έρευνα. Τό δημοσίευμα τοῦ Ψυχάρη, *Les études de grec moderne en France au 19me siècle* (= *Quelques travaux de linguistique, de philologie et de littérature helléniques*, 1884 - 1928, Παρίσι, 1930, σ. 628 κέξ.) δέν είναι άρκετά διαφωτιστικό. Σε γενικότητες εκτείνεται και ο Α. Mirambel, *Le grec moderne à l'École Nationale des Langues Orientales Vivantes* (= «Cent-cinquantenaire de l'École des Langues Orientales Vivantes», Παρίσι, 1948, σ. 75 - 94). Λίγες επίσης πληροφορίες παρέχουν και οί δύο ειδικές εργασίες, πού τυχαίνει να γνωρίζω, για τήν Σχολή τών Άνατολικών Γλωσσών: ή *Notice historique sur l'École Spéciale des Langues Orientales Vivantes*. Παρίσι, 1883 και τοῦ Η Cordier, *Un coin de Paris. L'École des Langues Orientales Vivantes*. Παρίσι, 1913. Στοιχεία τέλος σχετικά με τις νεοελληνικές σπουδές στην Γαλλία, άλλ' όπως αὐτές έξελιχθηκαν μετά τήν α' 50ετία τοῦ 19^{ου} αἰ., βρίσκει κανείς και στο χριστουγεννιάτικο τεῦχος τής «Ν. Έστίας» τοῦ 1947, τ 42, τευχ 491, τό αφιερωμένο στόν Hubert Pernot (μελέτες τών Merlier, Άνδριώτη, Βέη). Για τήν δραστηριότητα πάντως τοῦ Villoison βλ στόν Joret, σ 385 κέξ.

31. Τό απόσπασμα αὐτό είχε τήν καλωσύνη να θέση υπόψη μου ή κυρία Αἰκ. Κουμαριανοῦ. Τό γράμμα τοῦ Clavier, καθώς ή ίδια με έπληροφόρησε, προέρχεται από τά χαρτιά τοῦ J Schweighäuser, πού σώζονται στην Bibliothèque Nationale, Nouv. acq. fr. 6886, Doc. 12.

Δεν ξέρω, αν έδρισκαν σύμφωνο τόν Κοραή οί πολύ εύγενικές προθέσεις τών φίλων του, ούτε κατὰ πόσο ήταν ψυχολογικά προετοιμασμένος νά αποδεχθῇ τήν καθηγητική έδρα, αὐτὸς ὁ κυριευμένος ὀλόκληρος, καθὼς σωστά παρατηρήθηκε, ἀπὸ τὸν φόβο τῆς δημοσιότητας³². Πάντως ἔνα εἶναι βέβαιο, ὅτι ἡ ἀπόφαση τοῦ Villoison νά διδάξῃ Νέα Ἑλληνικά δὲν θὰ τὸν εἶχε ἀφήσει ἐντελῶς ἀδιάφορο.

Στὰ ἐπόμενα χρόνια οἱ ἐνδείξεις πού ἔχουμε στὰ χέρια μας ἐπιτρέπουν νά σημειώσουμε κάποια προσέγγιση ἀνάμεσα στοὺς δύο φιλόλογους. Μὰ εἶναι πολύ τυπική: Ἕλληνες λόγιοι, τοῦ κύκλου τοῦ Κοραή, στέλλουν, μέσῳ τοῦ τελευταίου, βιβλία στὸν Villoison, χρήσιμα στὶς παραδόσεις καὶ στὶς ἑρευνές του³³. Ὡστόσο πέρα ἀπὸ τὴν συμβατική αὐτὴ σχέση ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάρχει πάντα τὸ χάσμα πού ἐχώριζε τοὺς δύο σοφοὺς. Στὰ 1803 ἐκυκλοφόρησαν γαλλικά οἱ *Observations sur l'opinion de quelques hellénistes touchant le grec moderne* τοῦ ἀντίπαλῳ του Κοδρικᾶ. Ἀπὸ τὴν Βιέννη ὁ φιλοπερίεργος Ἀλέξανδρος Βασιλείου ζητοῦσε νά πληροφορηθῇ τὴν ἀπήχηση πού εἶχε τὸ βιβλίο στοὺς φιλολογικοὺς κύκλους τοῦ Παρισιοῦ. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Κοραή ἦρθε αἰχμηρή. «Μὲ ἐρωτᾷς τί εἶπαν περὶ αὐτοῦ οἱ φιλόλογοι ἢ αἱ ἐφημερίδες; μὴτ' ἤκουσα μὴτ' ἀνέγνω ἀκόμη τίποτε· καὶ τίς εἶναι ἐδῶ, φίλε, ἱκανὸς νά κρίνῃ περὶ τῶν τοιούτων; ὀλίγον τι ἴσως ὁ διδάσκαλος τῆς κοινῆς· ἀλλ' εἶναι τόσον περίπλοκος καὶ πολὺμητις, ὥστε δὲν ἤθελε μὲ φανῇ παράδοξον καὶ νά τὸν ἐπαινέσῃ «pour l'exciter à dire encore davantage de ces belles choses»³⁴.

32. Παρ' ὅλες τὶς ἀντιρρήσεις τοῦ Κ. Ἀμάντου, Ἀδ. Κοραῆς, «Ἐρανος εἰς Ἀδαμάντιον Κοραῆν», Ἀθήναι 1956, σ. 5, σημ., νομίζω ὅτι δὲν ἔχει ἄδικο στὰ ὅσα ὑποστηρίζει σχετικὰ ὁ Δ. Γκίνης, *Τὰ ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῆ*, Ἀθήνα 1948, σ. 5.

33. Βιβλία στέλνει ὁ Ἀνθιμος Γαζῆς τὸ 1802 (*Lettres inédites*, σ. 389). Στὸν Villoison ξέρουμε ὅτι φιλοδοξοῦσαν νά στείλουν τὶς ἐκδόσεις τους καὶ ἄλλοι Ἕλληνες λόγιοι τῆς ἐποχῆς. Βλ. «Λόγιο Ἑρμῆ», 1817, σ. 490-492: ὁ Ζηνόβιος Πάπ συνοδεύει τὴν ἀποστολὴ τῆς *Μετρικῆς* του (1803) μὲ ἐγκώμια πρὸς τὸν γάλλο ἑλληνιστὴ. Τὶς μεταφράσεις του στέλνει καὶ ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης, ὅπως μαρτυρεῖται στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν γάλλο γεωγράφο Barbié du Bocage, τὴν ὁποία ἔχει ἔτοιμη πρὸς ἐκδοσὴ ἢ κ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ. Τὴν περιέργεια τοῦ Villoison γιὰ τὰ νεοελληνικά βιβλία τὴν συναντᾷμε στὶς προσκλήσεις τῆς βιβλιοθήκης του (βλ. παρακάτω σημ. 47) καθὼς καὶ στὸ ἄρθρο πού ἀφιέρωσε γιὰ κάποιες νεοελληνικὲς μεταφράσεις στὸ «Magasin Encyclopédique» (1803), βλ. Joret, σ. 439.

34. Δαμ. Α', 420, ἐπιστ. 27 Νοεμβρίου 1803. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὶς *Observations*, αὐτ., 415 κέξ. Στὶς 24 Φεβρουαρίου 1804 (αὐτ., 443) ὁ Κοραῆς

Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1803 ξέρουμε ὅτι ἐγίνε ἡ συνάντηση ποῦ διέκοψε ὀριστικὰ τὶς σχέσεις Κοραῆ καὶ Κοδρικᾶ³⁵. Γι' αὐτὴν δὲν ἔμοιαζε ἀνεύθυνος «φίλος τῶν εὐκλεσεστέρων σοφῶν τῆς Εὐρώπης», συνοδὸς τοῦ Κοδρικᾶ καὶ μάρτυρας στὸ ἐπεισόδιο ποῦ ἐπακολούθησε. Ἦταν ὁ Villoison, ὅπως ἐνομιίσθηκε³⁶. Δὲν τὸ ἀποκλείουμε. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κοραῆς τὸν ἀποκαλεῖ «τίμιον ἄνθρωπον», δὲν μᾶς παρασύρει. Εἶναι γνωστὸ δέδχια πόσο λίγο τηροῦσε τὰ προσχήματα στοὺς χαρακτηρισμούς του γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ τὸν εἶχαν πειράξει, ἀλλ' ἐδῶ ὁ λόγος του πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ σὰν περιστασιακὸς ἐλιγμὸς τακτικῆς: ὑφώνεται ἡθικὰ ὁ Villoison μπροστὰ στὸν Κοδρικᾶ, γιὰ νὰ ἀπογυμνωθῇ εὐκολώτερα ἡ ἡθικὴ ἐλαφρότητα τοῦ τελευταίου. Ὅπως ὅποτε λίγο καίρῳ ἀργότερα ὁ Κοραῆς θὰ ἐκφρασθῇ γιὰ τὸν γάλλο φιλόλογο μὲ τὸν γνώριμό του τρόπο.

Δὲν ἦταν εὐδαίμονες οἱ προοπτικὲς τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη γιὰ τὰ πράγματα τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὁ Λέσβιος εἶχε ἐξορισθῇ ἀπὸ τὶς Κυδωνίες καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ σχολὴ τοῦ Ἀγίου Ὁρσους, ποῦ τόση ἱκανοποίηση καὶ τόσες φροντίδες προξένησε στὸν Κοραῆ, ἀποτελοῦσε πιά μιὰ χαμένη ὑπόθεση³⁷. Ὁ χιῶ-

παραπέμπει τὸν Βασιλείου στὶς κριτικὲς, ποῦ ἐδημοσιεύθηκαν γιὰ τὸ βιβλίο λίγο ἀργότερα. Συντάκτης τῆς κριτικῆς τοῦ «*Mercure de France*» τῆς 4 Φεβρουαρίου 1804, σ. 307, δημοσιευμένης ἀνώνυμα, δὲν ἦταν ὁ Villoison, ἀλλ' ὁ γνωστὸς ἑλληνιστὴς J. Fr. Boissonade, ὅπως βεβαιωνόμαστε ἀπὸ τὸν κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ τελευταίου (= *Catalogue des livres composant la bibliothèque de feu M. J. Fr. Boissonade... dont la vente aura lieu le jeudi 3 mars 1859 et jours suivants...* Paris 1859), σ. LII: «*Mercure*» 1804, t. XV, p. 307: *Observations sur Codrica*. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ Κοδρικᾶς στὶς *Notes* τῶν *Observations*, σ. I-V, ἀναφέρεται διαρκῶς στὸν Villoison, συζητᾷ τὶς γνώμες ποῦ εἶχε ἀναπτύξει ὁ γάλλος φιλόλογος στὶς *Recherches critiques sur le grec moderne* (= *Histoire de l'Académie royale des Inscriptions et Belles Lettres*, τ. 38, 1772, σ. 60-73· ὁ Δ. Θερεϊανός, Β', σ. 290, τὶς ἐνόμισε σύγχρονες μὲ τὸ δημοσίευμα τοῦ Κοδρικᾶ) καὶ δοκιμάζει ἐξαιρετικὴ ἱκανοποίηση ποῦ βρίσκεται «d'accord avec lui sur plusieurs points...» (σ. I, σημ. C).

35. Γιὰ τὶς σχέσεις Κοραῆ - Κοδρικᾶ βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Προτομὴ τοῦ Κοδρικᾶ* (= *Φροντισμαῖα*, Α', Ἀθήνα 1962, σ. 77 κέξ. τὸ ἐπεισόδιο σ. 79-80. οἱ σχέσεις Villoison - Κοδρικᾶ σσ. 68 καὶ 76). Γιὰ τὰ ἴδια θέματα καὶ οἱ Ἰ. Καλιτσουνάκης, ἔ. ἀ., σ. (54) - (56) καὶ Θερεϊανός, Α', σ. 179 καὶ Β', σ. 286-288. Τὴν ἐξέλιξη τῆς διενέξεως στὰ μεταγενέστερα χρόνια, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, παρακολούθησε καὶ ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, *Ἡ Τράγου Κατάργησις*, «Ἐρανὸς εἰς Ἀδαμ. Κοραῆν», Ἀθῆναι 1956, σ. 157-192.

36. Ἰ. Καλιτσουνάκης, ἔ. ἀ., σ. (55).

37. Καὶ γιὰ τὰ δύο γεγονότα ποῦ μνημονεύει ὁ Κοραῆς ἔχουν γραφῇ τε-

της σοφός αγωνιζόταν να περισώσει, ότι ήταν δυνατό να περισω-
θῇ: τουλάχιστο οι δυσάρεστες ειδήσεις έπρεπε να αποκρυβούν από
τους ξένους, γιατί ανάμεσά τους υπήρχαν οι καλοθελητές. . . που έπα-
ραμόνευαν: «Παρεκάλεσα ... τὸν Bocage³⁸», έγραφε τὸν Ἰούλιο τοῦ
1804 στὸν Ἀλ. Βασιλείου, «να μὴ δημοσιεύσῃ τὴν εἶδησιν [γιατὶ
τὴν έξορία τοῦ Βενιαμίν], διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς τὸ στόμα κανενὸς
φιλέλληνας, ὁποῖος εἶναι ὁ * έξεύρεις τίνα σὲ λέγω³⁹». Ἡ περιγρα-
φὴ ποὺ ἀκολουθεῖ δὲν μᾶς ἀφήνει καμμιά ἀμφιβολία γιὰ τὸ πρόσωπο
ποὺ ὑπονοοῦσε ὁ Κοραῆς. Τὸ ὅτι εὐκολα μπορούσε νὰ τὸ μαντεύσῃ ὁ
Ἀλ. Βασιλείου, σημαίνει πὼς καὶ ἄλλοτε—ίσως πρόσφατα—εἶχε
δώσει ἀφορμὲς νὰ σχολιασθῇ ἡ συμπεριφορὰ του. Χωρὶς ἄλλο ὁ Κοραῆς
ὑπαινισσόταν τὸν Villoison. Τὸν χαρακτηρίζει «παφλαστήν» καὶ «σια-
λοχόον», θεωρεῖ ὑποπτὴ τὴν περιέργειά του γιὰ τὴν Σχολὴ τοῦ Ἀθῶ,
ἀποφεύγει ἐξ αἰτίας του νὰ ἀναγράψῃ στὰ προλεγόμενα τοῦ Ἡλιόδω-
ρου (1804) καθαρὰ τὴν πληροφορία γιὰ τὸ ναυάγιο τῆς προσπάθειας
ἐκείνης. Στὴν συνέχεια τὸν ζωγραφίζει πιστότερα: «Τὸ καλὸν εἶναι
ὅτι ὁ παφλαστής δὲν ὑπόληψιν καλὴν ἔχει περὶ τῆς πολυμαθείας του,
ἄλλην τόσῃν κακὴν ἔχει καὶ σιμὰ εἰς τοὺς συμπατριώτας του περὶ τῆς
κατὰ πάντα ἐλαφρίας του...». Τὴν τελευταία αὐτὴ πλευρὰ τοὺς ἡθους
τοῦ Villoison δὲν θὰ θελήσῃ νὰ ἀποσιωπήσῃ δυὸ χρόνια ἀργότερα οὔτε
ὁ ἐπίσημος ἐγκωμιαστής του στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν. Κάτι
ποὺ φυσικὰ δὲν διέφυγε ἀπὸ τὸν ἐκπληκτο μπροστὰ στὸ ἀπρόδλεπτο
γεγονὸς Κοραῆ⁴⁰.

λευταία ἐξαντλητικὲς μελέτες: Α. Ἀγγέλου, *Πρὸς τὴν ἀκμὴ τοῦ νεοελληνικοῦ
Διαφωτισμοῦ (οἱ διενέξεις τοῦ Λεσβίου στὴν Σχολὴ Κυθωνιῶν)*, «Μικρασιατικὰ
Χρονικά», 7 (1956), σ. 1 - 81 καὶ Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἀγίου
Θεοῦ στὰ 1800*, «Ἑλληνικά», 15 (1957), σ. 141 - 171 (εἰδικώτερα γιὰ τὶς
φροντίδες καὶ τὴν ἀπογοήτευση τοῦ Κοραῆ, σ. 163 - 164).

38. Ὁ Barbié du Bocage ἀλληλογραφεῖ συχνὰ μὲ τὸν Κοραῆ. Στὶς *Let-
tres inédites*, σ. 387 - 408, δημοσιεύεται ἡ ἀνάμεσα στὰ 1800 - 1821 διασω-
σμένη ἀλληλογραφία τους. Τὴν εἶδηση γιὰ τὴν έξορία τοῦ Βενιαμίν ἔχει πλη-
ροφορηθῇ ὁ γάλλος γεωγράφος ἀπὸ τὸν Δανιὴλ Φιλιππίδη (Δαμ. Α', 498. Πρβλ.
προηγούμενη σημ. 33).

39. Δαμ. Α', 498 - 499. Ὁ ἀνώνυμος αὐτὸς «φιλέλλην» δὲν νομίζω ὅτι
μποροῦσε νὰ ἦταν ὁ Bartholdy (Α. Ἀγγέλου, *Πρὸς τὴν ἀκμὴ...*, σ. 72).

40. Γράφει στὸν Ἀλ. Βασιλείου στὶς 4 Μαΐου 1806 (τὸ γράμμα δὲν εἶναι,
γιὰ πολλοὺς λόγους, τοῦ 1805): «Ἄν ἔχετε αὐτοῦ τὸν Μηνυτὴν φρόντισον
ν' ἀναγνώσῃς τὸν τῆς 4ης Μαΐου, ὅστις περιέχει μικρὸν ἐγκώμιον τοῦ ἀποθανόν-
τος, καὶ ἀφ' οὗ τ' ἀναγνώσῃς εἰπέ με ἂν ἦναι ἐγκώμιον, ὅτι ἐγώ... δὲν κατα-
λαμβάνω τίποτε εἰς τὰ τοιαῦτα» (Δαμ. Α', 615 - 616). Ὁ Κοραῆς ἀναφερό-

Στις 26 Ἀπριλίου 1805 ὁ γάλλος ἑλληνιστής, σὲ ἡλικία μόλις 55 χρόνων, ὑπέκυπτε σὲ μιὰ ὀξεία ἡπατική πάθηση. Ὁ θάνατος τὸν ὤρηκε καθηγητὴ στὸ Collège de France, ὅπου πέντε μῆνες πρὶν εἶχε προλάβει νὰ μεταφέρει τὴν ἔδρα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς. Τὴν ἀπροσδόκητη εἴδηση ὁ φιλολογικὸς κόσμος δέχθηκε μὲ εἰλικρινῇ θλίψη. Στὸ πρόσωπο τοῦ Villoison τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔχαναν τὸν κορυφαῖο ὑπηρέτη τους. Στὸν Ἀλ. Βασιλείου τὸ νέο κοινολογήθηκε δυὸ ἡμέρες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ γάλλου σοφοῦ. Ὁ Κοραῆς εἶναι σχεδὸν λακωνικὸς. Μιὰ ἀδιόρατη ἔκφραση συμπάθειας συνοδεύει τὴν εἴδηση: «Μόλις ἐνθρονίσθη εἰς τὸ φροντιστήριον... καὶ ἡρρώσθησε νόσον ἡπατικήν, τὴν ὁποίαν ἀδήλως ἐμφωλεύουσαν πρὸ πολλοῦ ἡγρίωσεν, ὡς φαίνεται, ἡ φιλοτιμία καὶ ἴσως τὸ δάρος καὶ ἡ φροντίς τῆς νέας ἐπιστασίας καὶ ἀπέθανε προχθές.... Σήμερον θάπτεται ὁ νεκρὸς τοῦ Villoison⁴¹». Ὡστόσο τὸν Κοραῆ κρατοῦσε σὲ συγκίνηση κάποιον ἄλλο γεγονὸς. Εἶχε δρόφωνα προταθῇ νὰ διαδεχθῇ τὸν Villoison στὴν νεοελληνικὴ ἔδρα τοῦ Collège de France⁴².

Ἐνα μῆνα ἀργότερα, δηκτικὸ σχόλιο τοῦ «Journal de Paris⁴³» ταν στὴν *Notice historique sur la vie et les ouvrages de M. De Villoison*, τὴν ὁποίαν ἀνακοίνωσε στὴν Ἀκαδημία τῶν Ἐπιγραφῶν ὁ ἰσθμῖος γραμματέας τῆς J. B. Dacier (11 Ἀπριλίου 1806) καὶ ἐδημοσίευσε ἡ «Gazette Nationale ou Le Moniteur Universel» στις 4 Μαΐου, σ. 634 - 636. Φίλος τῆς ἀλήθειας ὁ Dacier δὲν διστάζει νὰ ἐπισημάνῃ «l'incohérence et la légèreté dans sa conduite et dans ses discours, dont il a quelquefois encourru de reproche» (βλ. πρόχειρα Joret, σ. 475. Πρβλ. αὐτ., σ. 372 καὶ *Lettres inédites*, σ. 66, κρίση τοῦ Chardon de la Rochette).

41. Δαμ. Α', 600 καὶ 602.

42. Αὐτ., 602, 618 καὶ 626. Βλ. καὶ Σ. Κουγέα, *Τὸ ταξίδι τοῦ Villoison...*, σ. 201 - 202. Ὁ Κοραῆς φυσικὰ δὲν ἀποδέχθηκε, ὅπως πάντα ἄλλωστε, τὴν τιμητικὴ ἐκλογή. Ὁ πόθος νὰ ὑπηρετήσῃ ἀπερίσπαστος τὸ Γένος, ἀλλὰ καὶ μιὰ νέα ἔξαρση τοῦ «φόβου τῆς δημοσιότητος» τὸν βοήθησαν νὰ ἀντισταθῇ καὶ πάλι στὸν πειρασμὸ τῆς καθηγεσίας. Τὴν ἔδρα κατέλαβε δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ C. B. Hase (πρβλ. προηγούμενη σημ. 30).

43 «...Τῆς περασμένης Δευτέρας ἡ τοῦ Παρισίου ἐφημερίς, χωρὶς νὰ τὸν ὀνομάσῃ ἔκαμε περὶ αὐτοῦ, λαλοῦσα περὶ τῶν κληρονόμων του, κρίσιν ἀπότομον (et peu charitable...)» (Δαμ. Α', 626, ἐπιστ. πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 29 Μαΐου 1805). Πραγματικὰ τὸ «Journal de Paris» τῆς 27 Μαΐου 1805, σ. 1729 - 1730, σχολιάζοντας τὴν εἴδηση σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀναζητούμενος κληρονόμος τοῦ γάλλου σοφοῦ βρέθηκε στὸ πρόσωπο «d'un pauvre décroteur», ἀπευθύνει, «pour moralité», ἐκκλήση «aux riches et vieux célibataires à n'oublier ni leur origine ni leur généalogie». (Τὸ σχόλιο ἀντέγραψε γιὰ χάρη μου ὁ κ. Ἰ. Δημάκης).

παραινέσεις τὸν Κοραῖ σὲ διαπιστώσεις, ὅχι δίχως κάποια χαιρεκακία διατυπωμένες : «Σὲ φαίνεται καὶ συνετάφησαν ὅλα μ' αὐτόν, οὔτε πόθος οὔτε λόγος οὐδεὶς περὶ αὐτοῦ... Ἡ παρτήρησις αὕτη δὲν εἶναι μόνον ἰδική μου. Πολλοὶ καὶ ἄλλοι ἐσημείωσαν τὴν ἐγγήγορον ταύτην λήθην καὶ ἀδιαφορίαν»⁴⁴.

Ἡ σιωπὴ γύρω ἀπὸ τὴν μνήμη τοῦ γάλλου ἑλληνιστῆ θὰ σφραγίσῃ καὶ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῖ. Μόλις τὸν Μάρτιο τοῦ 1806 θὰ γίνῃ πάλι ὁ Villoison κέντρο τῆς ἐπικαιρότητας ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν ἐκποίηση τῆς βιβλιοθήκης του. Ὁ Κοραῖς, ποὺ ἤξερε καλὰ τοὺς θησαυροὺς τῆς, δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποκτήσῃ μερικοὺς τόμους χρήσιμους στὶς μελέτες του. «Εἶναι ἀδύνατον νὰ σὲ περιγράψω μὲ πόσῃ μανιώδη πολυτιμίαν πωλοῦνται τὰ βιβλία»⁴⁵. Μαζὶ μὲ τὶς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀγοραστικές του ἐπιτυχίες θὰ στείλῃ στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου καὶ τὸν τυπωμένο κατάλογο τῆς βιβλιοθήκης⁴⁶. Ἀνάμεσα στὶς ἀναγραφὰς τοῦ καταλόγου δὲν θὰ λείπῃ καὶ ὁλόκληρη ἡ σειρὰ τῶν κοραϊκῶν ἐκδόσεων ὡς τὰ 1804. Τιμητικὴ προσφορὰ τοῦ Κοραῖ ; Περιέργεια καὶ ἀγοραστικὸ πάθος τοῦ Villoison γιὰ τὸ βιβλίο ;⁴⁷ Ὅπως νὰ εἶναι, δὲν θεωροῦμε χωρὶς σημασίαν τὸ γεγονός ὅτι ὁ Villoison, ἀναγγέλλοντας στὸν Wyttenbach τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Ἡλιόδωρου (1804), συνώδευσεν τὴν εἶδησιν μὲ εὐνοϊκὰ σχόλια⁴⁸.

Τὸν Villoison θὰ τὸν ξαναθυμῇ ὁ Κοραῖς στὰ 1807 μέσα στὴν ἀγανάκτησή του γιὰ τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν ἑλληνικῶν μοναστηριῶν ἀπὸ

44. Δαμ. Α', 626 - 627.

45. Αὐτ. Α', 675, ἐπιστ. 20 Μαρτίου 1806.

46. Αὐτ. Α', 669. Ὁ κατάλογος φαίνεται πὺς δὲν ἔφθασεν στὸν προορισμὸ του (αὐτ., Α', 615). Ὁ τίτλος του : *Catalogue des livres de feu M. D'Ansse de Villoison... dont la vente se fera le lundi 3 mars 1806 et jours suivans...* Α' Paris 1806. Περιλαμβάνει 3067 ἀριθμημένους ἀναγραφὰς, ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται ὅμως στὸν πραγματικὸ ἀριθμὸ τῶν βιβλίων, ἀφοῦ ὑπάρχουν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ πολλὰ συσταχῶσεις. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ καταλόγου μᾶς διαφωτίζει γιὰ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Villoison καὶ τὶς ἐργασίες, ὅσες ἔμειναν ἀτέλειωτες μὲ τὸν θάνατό του.

47. Γιὰ τὸ πάθος αὐτὸ τοῦ Villoison, μανιακοῦ βιβλιόφιλου, βλ. στὸν Joret, *passim* καὶ κυρίως σσ. 326 κέξ, 368, 386 (: τὰ βιβλία του ἡ μόνη περιουσία του τὸ 1799). Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Κοραῖ, ὁ κατάλογος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ γάλλου φιλόλογου περιέχει καὶ 80 περίπου ἄλλα νεοελληνικὰ ἔργα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια ἔφεραν ἰδιόγραφα σχόλια τοῦ Villoison (Πρβλ. ἀριθ. 599, 3064).

48. Σὲ γράμμα του τῆς 19 Ἰουλίου 1804, Joret, σ. 460 καὶ Π. Ἐνεπεκίδης, *Documents et nouvelles lettres...*, σ. 120 (ὅπου προφανῶς ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος : 19 Ἰουλίου 1809).

τοὺς χειρόγραφους θησαυροὺς τοὺς. Αὐτὴ τῇ φορᾷ στόχοι τῆς βαρυθυμίας του ἦταν ὁ ἄγγλος Clarke καὶ οἱ μοναχοὶ τῆς Πάτμου καὶ τοῦ Ἄθω, ποὺ «ἐπρόδοσαν εἰς ἔθνος ἀλλότριον διὰ πολλὰ ὀλίγον ἴσως ἀργύριον, τὰ προγονικά κτήματα»⁴⁹. Τώρα ἤξερε καλὰ γιὰ ποῖον λόγο εἶχε ἀποτύχει τὸ ταξίδι τοῦ Villoison στὴν Ἑλλάδα: «Ἡ ἐπιθυμία του δὲν ἦτον ὀλιγωτέρᾳ ἀπὸ τῶν Ἀγγλων τὴν ἐπιθυμίαν ἀλλὰ τοῦ ἔλειπεν ὁ Ἀγγλικὸς πλοῦτος, διὰ νὰ δελεάσῃ τοὺς ἀκτήμονας καὶ ἀναργύρους καὶ μισαργύρους καλογήρους»⁵⁰.

Ὡστόσο πέντε χρόνια ἀργότερα (1812) σημειώνουμε μιὰ νέα ἔξαρση στὴν ἀντιπάθεια καὶ στὴν ἀποστροφή τοῦ Κοραῆ πρὸς τὴν μνήμη τοῦ Villoison. Ἀφρσιωμένος πιά στὴν ὑπόθεση τοῦ Γένους ὁ χιώτης σοφὸς ἀγωνιζόταν νὰ ξεπεράσῃ τὶς δυσκολίες, ψυχικὲς καὶ ὀλικές, ποὺ ὠρθώνονταν στὸ ἔργο του. Ζητοῦσε τὴν συνδρομὴ τοῦ Ἀλ. Βασιλείου: «Ἀνατριχιάζω, δταν ἐνθυμηθῶ τὸ Je n'ai connu de nation plus vile que la nation grecque, τὸ ὁποῖον ἐκήρυττεν εἰς τοὺς Παρισίους ὁ πολυμαθέστατος ἀλλ' ἀνοητότατος Βιλλοῖσών. Ἄν ὄχι δι' ἄλλο, διὰ καὶ ἐκδίκησιν τῆς προπηλακισθείσης πατρίδος, εἶναι χρέος μου νὰ τὸν ἐλέγξω συκοφάντην»⁵¹.

Αὐτὸς ἐστάθηκε ὁ τελευταῖος ἰσχυρὸς σεισμὸς, ἀπ' ὅσους προκάλεσε στὸ θυμικὸ τοῦ Κοραῆ ἡ ἀνάμνηση τοῦ Villoison. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ὁ κχιρὸς ποὺ θὰ φεύγῃ, τὰ χρόνια ποὺ θὰ συσσωρεύωνται, τὸ χρέος ποὺ θὰ ἐξοφλεῖται, οἱ καινούργιοι ἀντίπαλοι ποὺ θὰ ἐπαγρυπνοῦν, θὰ κατασταίνουν τὸν Κοραῆ περισσότερο μετριοπαθῆ καὶ γενναῖο-δωρο ἀπέναντι στὴν μνήμη τοῦ Villoison. Κιόλας στὰ 1815 ἐπισημαίνουμε τὰ πρῶτα σημεῖα ὑποχωρητικότητος, ὅσο καὶ ἂν ἔχουμε πάντα τὴν ὑποψία ὅτι θρῖσκόμεστε μπροστὰ σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους ἐλιγμοὺς τοῦ χιώτη σοφοῦ. Ἐπικοινωνεῖ μὲ ξένο ὁ Κοραῆς, τὸν φιλέλληνα

49. Ἰσοκράτους λόγοι καὶ ἐπιστολαί. Α', Παρίσι 1807, σ. λθ'. Γιὰ τὸν Clarke καὶ τὴν δραστηριότητά του κατὰ τὶς περιηγήσεις του στὴν Ἑλλάδα, τὶς ὅψιμες ἀντιδράσεις τοῦ Κοραῆ κλπ. βλ. Σ. Κουγέα, ἔ.δ., σ. 199 καὶ τὴν πρόσφατη ἐργασία τοῦ Α. Ἀγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι (ἡ λόγια παράδοση στὴν Τουρκοκρατία)*, Ἀθήνα 1963, σ. 11 καὶ 115 (βιβλιογραφικὲς σημειώσεις).

50. Δαμ. Α', 713, ἐπιστ. 17 Ἰουνίου 1807. Πρβλ. αὐτ., 702 κέξ., 751, 753 κέξ.

51. Αὐτ., Β', 299. Θὰ ἔπρεπε ἀκόμη νὰ μὴ περάσῃ ἀπαρατήρητο καὶ ἄλλα ἓνα γεγόνος, ἐνδεικτικὸ, νομίζω, τῆς ἀντιπάθειας τοῦ Κοραῆ γιὰ τὸν Villoison τὰ χρόνια αὐτά: ὁ χιώτης σοφὸς μιλάει ἐπαινετικά στὸν Βασιλείου γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Ἐμπεδοκλῆ ἀπὸ τὸν Sturz, ἀποφεύγει ὅμως νὰ μνημονεύσῃ τὸ τόσο ἐγκωμιαστικὸ γι' αὐτὸν γράμμα τοῦ Villoison ποὺ δημοσιεύεται ἐκεῖ (βλ. ὅσα σχετικὰ γράφηκαν στὸ Α' μέρος), Δαμ. Β', 339, ἐπιστ. 9 Ἰανουαρίου 1813.

J. C. Hobhouse⁵², καὶ αὐτὸ ἀρκεῖ νὰ τὸν κρατήσῃ στὰ ὄρια τοῦ μέτρου καὶ τῆς προσποιητῆς εὐπρέπειας. Ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς μισέλλη- νες περιηγητὲς Pauw καὶ Bartholdy, χρησιμοποιεῖ ἐδῶ ἡπιούς χαρα- κτηρισμοὺς ὁ Κοραῆς⁵³. Στὸν Villoison παρέχει σχεδὸν ἄφεση ἀμαρ- τιῶν: «Villoison qui se faisait un cruel plaisir de décrier la Grèce moderne, qu'il parcourut il y a près de trente ans, en erudit plu- tôt qu'en philosophe, est, sans contredit, plus pardonable que ne le serait un homme qui la visiterait aujourd'hui»⁵⁴. Ὅπωςδὴποτε ἔπρεπε νὰ περάσουν δέκα ἀκόμη χρόνια γιὰ νὰ ἀποκτασταθῇ ὁλότελα μέσα τοῦ ἡ εἰκόνα τοῦ γάλλου ἐλληνιστῆ, Γέροζ 77 χρόνων θὰ θυμηθῇ κάποια παλιὰ ἱστορία καὶ θὰ τὴν συνδέσῃ μὲ τὸ ὄνομα ἐκείνου «ὅστις δὲν ἔβλεπεν ἄλλο παρὰ τὴν μέλλουσαν τύχην μου»⁵⁵. Ὁ ὑποσυνείδητος κόσμος τοῦ εἶχε, ἔστω καὶ ἀργά, ἐκφρασθῇ.

Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκος

52. J. C. Hobhouse, *Travels in Albania and other provinces of Turkey in 1809 and 1810*. A new edition, Λονδίνο 1855, τ. 1-2. Στὸν τ. 2, σ. 485-489, δημοσιεύεται γράμμα τοῦ Κοραῆ στὸν Hobhouse (15 Δεκεμβρίου 1815), τὸ ὁποῖο ἀναδημοσίευσε ὁ Κ. Ἀμαντος—ἀπὸ ἀντίγραφο ὅμως τοῦ Ἰ. Γεννά- διου—στὰ *Ποιήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα τοῦ Ἀδ. Κοραῆ*, «Ἑλληνικά», 6 (1933), σ. 179.

53. Ὁ μισελληνισμὸς τοῦ Pauw προερχόταν ἀπὸ «*morosité misanthrope*», ἐνῶ τοῦ Bartholdy ἀπὸ «*légèreté*» (*Travels...*, σ. 486 καὶ Κ. Ἀμαντος, ἔ.ἀ., σ. 179), χαρακτηρισμοὶ ἐξαιρετικὰ ἐπιεικεῖς γιὰ ὅποιον ξέρει πῶς ἐκφράζεται γιὰ τοὺς δύο μισέλληνας ὁ Κοραῆς στὰ γράμματά του.

54. *Travels...*, σ. 486 καὶ Κ. Ἀμαντος, ἔ.ἀ., σ. 179. Σὰν ἄλλη ἐνδειξη τῆς ἀνεκτικότητος τοῦ Κοραῆ θὰ εἶχα τὴν τάση νὰ θεωρήσω τὴν παρουσία τοῦ Villoison στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1817 (σ. 490-492, βλ. προηγούμενη σημ. 33) καὶ τοῦ 1818 (σ. 535: βιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ γάλλου ἐλληνισ- τῆ καὶ *passim* οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὴν προφορά τῆς ἀρχαίας). Ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς», ὄργανο τῶν κοραϊστῶν, θὰ ἀπέφυγε ἀσφαλῶς ὁ,τιδήποτε θὰ μπο- ροῦσε νὰ δυσχερστήσῃ τὸν χιῶτη σοφὸ.

55. Δαμ. Γ', 226, ἐπιστ. πρὸς Ἰάκ. Ρῶτα, 3 Φεβρουαρίου [1825]. (Στὸ Ἀπάνθισμα Α', 1839, σ. 85, ὁ Ρῶτας δὲν χρονολογεῖ τὸ γράμμα). Ὁ Κοραῆς ἀφηγεῖται τὴν ἱστορία τοῦ ἀγγλοῦ «Κροίσου», ποὺ τὸν προσκάλεσε πρὶν ἀπὸ τριάντα περίπου χρόνια οἰκοδιδάσκαλο στὸ Λονδίνο «μὲ ὑπόσχεσιν ἀμοιβῆς ἀδράς καὶ ἰσοτιμίας ἀδελφικῆς καὶ τὸν ἀπέβαλα, καταφρονήσας καὶ τὰς μέμ- φεις τοῦ Βιλλοισῶνος, ὅστις δὲν ἔβλεπεν κλπ.».